

Beszámolók ◦ Szemlék ◦ Közlemények

EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI KÖNYVTÁRAK GAZDASÁGTANA

Kritikai szemle

Csúry István

a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem
Központi Könyvtárának főigazgatója

Szokatlan dolog, hogy a TMT Beszámolók – Szemlék – Közlemények rovata eredeti cikkek – tanulmányok kijáró formában tegyen közzé szekunder szakirodalmi terméket. Mint ahogy – nálunk mindenképpen – az is szokatlan, hogy valaki tolla alól a szemlézés–referálás alázatos műfajában kerekedjék ki hatásában hosszú életű, elérendő távlatokat megvilágító alkotás. A legszokatlanabb azonban az, hogy aki erre emberi és szakmai kvalitásainál fogva képes és hajlandó volt, 1980. december 3-án meghalt. Nem töltötte be még hatvanadik életévét sem, és már több, mint két esztendeje haldoklott. A szavak eközben ugyan hűtlenek lettek hozzá, de az írásban továbbra is lankadatlan maradt. Szorongatóan beszűkült lehetőségeit összpontosítva, tökéletesen (tehetsége, tudása és invenciója birtokában) és elégánsan (szorgalmát, az ügyek nyomán követését és embernek kedves erőteret teremtő kisugárzását megőrizve) látta el küldetésként vállalt társadalmi és szakmai feladatait egészen a végkifejletig. A nehéz és a könnyű eredményekkel nem kecsegtető utak embere volt, elutasítója a megalkuvásoknak, pedig természete szerint – minden sikerre és elismerésre való ifjonti sóvárgásával – olyannyira hajlamos rájuk. Ez az önmagával és célba vett tárgyaival vívott kettős küzdelem forralja győztessé és hitelessé műveit, őt magát, megvalósított magatartását pedig úgy rögzíti meg emlékezetünkben, hogy „nőttön-nőli tiszta fénye, amint időben, térben távozik”.

F. T.

A magyar olvasó várakozással vette kézbe a *Library Trends* 1979 nyári (megjelenése szerint 1980 januári) számát, amelyben – a problémát exponáló előszót is beleértve – nyolc dolgozat nyolc különböző irányból közelíti meg a címben megjelölt tárgyat. A gazdasági téma szorongató időszerűségén kívül hozzájárul ehhez a kritikusan gondolkodó könyvtárszervezőknek az a tudata, hogy a magyar könyvtári rendszer gazdasági szempontból mélyen a saját színvonalá alatt működik. Szemlénk alcímében így nemcsak azért szerepel a „kritikai” jelző, mert nem megy el szó nélkül a szóban forgó dolgozatok fogyatékoságai mellett, hanem azért is, mert

a hazai szükséglet szempontjából figyelmet érdemlő gondolatok, adatok pusztá kiemelése is kritikai utalás a megfelelő problémákra.

Nagy várakozással olvastuk R. MCKENZIE-nek, a *Modern Political Economy* szerzőjének elméleti bevezetőjét [1]. Címe után azt reméltük, hogy itt a könyvtári folyamatoknak az elemzésére, a társadalom önújratermelésének nagy folyamatában való elhelyezésére történik kísérlet. A *paradigma* divatszó azonban sok mindent jelenthet. Esetünkben – fájdalommal tapasztaltuk – mindössze annyit, hogy a szerző egy-két gyorsan kopó terminus kíséretében valójában elavult tanokat visz friss

felismerésként a piacra. Invenciójából csupán annyira telik, hogy a múlt századvégi osztrák iskola határhaszon elméletét könyvtári példák örvén felmelegítse, persze, BÖHM-BAWERK és MENGER nevének következetes elhallgatásával.

Írásának két negatív tanulságát emelhetjük ki:

Miközben a monopoltökés ideológia tiszteletreméltó ellenfélként temeti a marxizmust, amelynek a maga múlt századbeli tételeivel nincs keresnivalója a ma megváltozott társadalmában, szükségtelennek érzi, hogy a saját részéről bármit is hozzátegyen azokhoz a pszichológiai magyarázatokhoz, amelyekkel a császári és királyi vulgáris gazdaságtan első kísérleteit tette a marxizmus által feltárt termelési viszonyok elleplezésére.

Bebizonyosodik, hogy az amerikai közgazdaságtan továbbra sem talál valamennyire is átfogó elméleti fogódzót a könyvtári-információs rendszernek a népgazdasági tevékenységek összefüggéseiben való vizsgálatához.

J. COHEN és K. W. LEESON a könyvtári pénzalapok forrásait és felhasználását vizsgálja [2]. A közölt adat-tömegeknek a mi viszonyainkkal való összehasonlító értelmezését nemcsak a különböző célokra fordítható dollár- és forint-vásárlóértékek összehasonlítása nehezíti meg, hanem az is, hogy a táblázatok egy része az USA valamennyi felsőoktatási könyvtáráról közöl adatokat, más része a szerzői kérdőívekre válaszoló 75-ről, illetőleg csupán 30-ról. Nincs mód arra sem, hogy a pénzügyi adatokat a működési adatokkal szembesítve mérlegeljük.

Az intézményi nagyságrendek közti szakadékok különben is értelmetlenné teszik az átlagok összehasonlítását. Ha ugyanis egy könyvtár a 70-es évek közepén 12 millió dolláros költségvetéssel rendelkezett (tehát becslésünk szerint a földkerekség minden figyelmet érdemlő nyomdatermékét beszerezhetette), míg az átlag 356 ezer dollárból tartotta fenn magát, ember legyen, aki az így prezentált adatokból reális általánosításokhoz jut a működési szinteket illetően.

A mi könyvtáraink pénzügyi ellátottságában hasonló nagyságrendi ugrások nincsenek. *De bárcsak volnának!* – s ez kritikai szemlénk első számú ajánlása a könyvtárpolitikának. Ezen az alapon lehetne ui. lassan elérni, hogy a hagyományos – gyűjtésbeli teljességre törekvő (valójában a teljesség illúzióját hajszoló) – könyvtárral szemben a modern szolgáltató könyvtár váljék hazánkban is általánossá, amely teljességre csupán az állandó munkaeszköz jellegű dokumentumok (főleg a funkciójának megfelelő referenz kiadványok) rétegében törekszik, az időszerű témákhoz kapcsolódó speciális irodalmat pedig nagyrészt a könyvtárközi kölcsönzés útján igyekszik megszerezni. E követelményt unos-untalan hangsúlyozni, s ugyanakkor a nemzetközi irodalom átfogó szféráinak teljesítőképes könyvtári bázisairól nem gondoskodni: merő voluntarizmus.

De hadd térjünk vissza J. COHEN és K. W. LEESON

tanulmányához. A fenntartási pénzeszközforrások és a cél-ráfordítások belső arányait részletező táblázataiból – említett fogyatékoságukhoz mérten – az alaposabb elemzés talán kiaknázhatna néhány figyelemre méltó sajátosságot. A szemle madártávlatából mi csak két tanulság kiemelésére szorítkozunk.

Az egyik, hogy e belső arányok több lényeges pontban közel állnak a hazai megfelelőkhöz. Az Association of College and Research Libraries szabványügyi bizottságainak az a tért hódító ajánlása, hogy a felsőoktatási intézmények összköltségvetésük 5%-át fordítsák könyvtári célra, többé-kevésbé megfelel a mi nagy egyetemeinken követett gyakorlatnak. (Kisebb egyetemen persze a diszciplínák irodalomigényessége és egyéb helyi tényezők lényegesen módosítják ezt az arányt, figyelmeztetvén az illetékeseket, hogy az intézményméreték optimalizálása során a könyvtári vonzatókat is komolyan számításba kell venni.) A 70-es évek közepétől – ugyancsak sajnálatos megfelelésben a hazai irányzattal – ez az 5%-os arány, nemkülönben a költségvetés vásárlóértéke is, csökkenésbe fordul.

Dokumentumbeszerzésre az amerikai felsőoktatási könyvtárak összköltségvetésük 30, bérekre 60 körüli, egyéb célokra 10-en aluli %-át fordították. 1970-ben még a beszerzési keret 62%-ából könyvet vásároltak s csak 34%-ából periodikát. 1976-ra ez az arány csaknem visszajára fordult: periodika-előfizetések vitték el a pénz 50%-át, könyvekre pedig már csak 44% jutott. Az arányváltozásokban persze senki ne keressen könyvtárpolitikai megfontolást. Egyszerűen a kényszerűség vitte rá a könyvtárakat, hogy pénzeszközeiket a periodika előfizetési díjak 116%-os, a könyvtárak 49%-os emelkedésének megfelelően csoportosítsák át. És ha az össz volumen is csökkenteni kellett, ez főleg a könyvek rovására történhetett.

Termékenyebb könyvtárpolitikai gondolatmenet – mint *második tanulság* – alátámasztására alkalmas az Egyesült Államokban érvényesülő finanszírozási pluralizmus, szemben az egyetlen fenntartó hazai rendszerével. Ott a 30 adatszolgáltató könyvtár pénzforsásainak 70–99%-a származik egyetemi költségvetésből. Közülük 19 könyvtár hasznosít árbevételeket, amelyek egy esetben a pénzalapok 11%-át közelítik meg. Ugyanennyi részesül alapítványi jövedelmekből, amelyek egy esetben 8, egy másikban 12 s egy harmadikban 16%-át adják a pénzforsásoknak. Számottevő az adományok szerepe; két esetben ezek is felülmúlják az összjavadalom 10%-át. Szerényebb mértékű, de meghatározott rendeltetése miatt könyvtárpolitikai jelentőségű a különböző szintű (szövetségi, állami, helyi) hatóságoktól kapott támogatás. Ez általában valamely szövetségi vagy állami szintű programban – pl. a gyűjtőkori együttműködésben, könyvtárközi kölcsönzésben, információs rendszerekben, könyvtárosképzésben, munkaközösségekben – való részvétel költségeinek fedezésére szolgál. Itt még jelzés-

szerűen sem vethetjük fel a falakon kívül teljesített funkciók és szolgáltatások finanszírozásának kvantitatív problémáit. COHEN és LEESON adatait csak annak bizonyítékaként vonultatjuk fel, hogy a tőkés piacgazdálkodás viszonyai közt a *könyvtári szolgáltatásokat* a saját információellátásuk rendszerébe beépítő hatóságok és felhasználók *esetenként jelentős pénzeszközökkel támogatják*.

Az új gazdasági mechanizmus viszonyai közt hasonló finanszírozási formák a mi könyvtáraink gazdálkodásában is beépültek vagy inkább beépülhettek volna. Egy kis ország egyetemi könyvtáira azonban természetesen sokkal nagyobb mértékben hárulnak nyilvános könyvtári feladatok, mint az Egyesült Államokban. Ez azonban csak azt hangsúlyozza, hogy a külső felhasználók és a hatóságok költségvetési hozzájárulásait éppen e „nagyobb mérték” arányában kellene emelni, s gondoskodni szabályozott folyósításukról, amire a gazdaságirányítás jelenlegi rendszere kedvező, s eddig kellően ki nem aknázott lehetőséget kínál.

A tudományos információ közvetlen termelőerővé válásának s a könyvtárak krónikus gazdasági válságának időszakában különösen hűsbavágó téma – *A felsőoktatási könyvtárak árpolitikája* – vizsgálatát tűzte maga elé D. W. KING [3], de a már jellemzett gazdaságelméleti premisszákat zűrzavarában a világos kérdésfeltevésig sem képes eljutni. Ehhez ugyanis a könyvtári üzem sajátos termékeit és szolgáltatásait kellett volna nyomon követnie a gazdasági folyamatokban, nem kerülhetvén meg sem az áru és az érték reális fogalmi jegyeit, sem azt a bonyolult problémát, hogy miképpen monopolizálja a tőkés osztály a társadalom tudáskészletét s intézményrendszerén keresztül miképpen, a termelésben alkalmazandó munkaerő jellegének megfelelően milyen adagokban juttatja el annak különböző rétegeit az élő tudatokba.

Ehelyett szerzőnk a „javakat” próbálja – valójában nem gazdasági, hanem ideológikus kategóriák szerint – tipizálni. Megkülönbözteti a magánjavakat, mint amilyenek a táplálékok vagy a kozmetikumok. Jellemzőjük, hogy egyéni vásárlás útján szerezhetők meg, hogy felhasználásuk készletük elfogyasztását eredményezi, s hogy egyes személyek (drágaság, készlethiány miatt) kizárhatók birtoklásukból. Ezzel ellentétes természetűek a közjavak, mint amilyenek a levegő, amit belélegzünk, a közparkok, a honvédelem és a tudomány. Ezek az egész közösség hasznára vannak, nem tárgyai az egyéni vásárlásnak és nem fogynak el. A naiv példákat még naivabban helyesbítve, hozzáteszi, hogy a tudás mégsem tartozik a közjavak közé, hisz a tudós megteheti, hogy ismereteit megtartja magának.

A javak harmadik csoportjába tartoznak a juttatások, valójában magánjavak, amelyeket a közösség bocsát a rendelkezésre. Ilyen az ingyenes iskolai oktatás, az iskolás gyerekek ingyen ebédje, vagy az olcsó bérű lakás a szegények számára. Figyelembe kell továbbá venni a

javak indirekt hatását („externalitását”), amely lehet negatív (pl. a nagy kocsik hatása a közlekedésre, az üzemanyag-gazdálkodásra) vagy pozitív (pl. a tudományos információ felhasználása a gyógyításban).

Mondanunk sem kell, hogy e kategóriák semmiféle támpontot nem kínálnak az alapkérdés eldöntéséhez: miután a könyvtárhasználat általánossá és ingyenessé tétele éppenséggel polgári vívmányként szilárdult hagyománnyá, *milyen címen és milyen felhasználóktól lehetne most mégis térítést szedni*, annyival is inkább, mert bizonyos típusú felhasználók pénzben is kifejezhető „externalitáshoz” jutnak a könyvtár révén, miközben a könyvtár egyre kevésbé képes a megfelelő gyűjteményi, műszaki stb. feltételekről saját erejéből gondoskodni.

Banális ajánlását végül is két köznapi megfontolásra alapozza. Térítést azoktól a felhasználóktól kell kérni, akik fizetőképesek, pl. az orvosoktól, ügyvédektől, üzletemberek, kutatóktól. (Persze, ily alapon az egyetemi emberekkel maga sem tud mit kezdeni, hangsúlyozván, hogy az egyetemi könyvtár – részint tandíjpénzekből – számukra van fenntartva s ha még fizetniük is kellene érte, minden más olvasónál drágábban jutnának a szolgáltatásokhoz. Ugyanakkor az oktatói kar fizetőképes, és nem menthető fel az online szolgáltatások költségeinek megtérítésétől. És mert a másológépek pénzbedobással működnek, a hallgatók is kénytelenek fizetni, legyen bár zsebpénzük még oly sovány.)

A másik megfontolás a szolgáltatások költségéből indul ki. Épp ezért a drága online szolgáltatásokat vitán felül és minden esetben megfizetendőnek tartja. Ugyanígy a reprográfiai termékeket. Az egyszerű szabadpolcos könyvtárhasználatért azonban nem javasol térítést: részint, mert egy-egy használatra igen alacsony (a forgalom függvényében a 0-hoz közeledő) összeget lehetne megállapítani, részint mert a befolyó apró összegek adminisztrálása igen drága lenne.

Mindez nem egyéb fejbőlintásnál a széltében elterjedt gyakorlathoz. Néhány adatsor csupán, amit a reflektált gyakorlat is javára tud fordítani. Különösen az 1. és a 2. táblázatot ajánlanánk mindazok figyelmébe, akik gazdasági támpontot keresnek a klasszikus könyvtári dilemma eldöntéséhez, hogy *inkább előfizetés, vagy inkább könyvtárközi kölcsönzés útján* biztosítsák-e olvasóik számára a folyóiratok, vagy az egyes folyóiratok használatát. Az 1. táblázat szerint egy könyvtárközi kölcsönzés 8,40 dollárba kerül az átkölcsönző könyvtárnak, és 11,60-ba az átkérőnek, beleértve a másolat térítését. A 2. táblázat 1645 fizikai, kémiai és biológiai folyóirat 41 578 használatára alapján azt szemlélteti, hogy a 209 028 dollárnyi előfizetési díjból mennyi esik egy használatra.

A két táblázat összevetéséből az derül ki, hogy 8-nál kevesebb használat esetén olcsóbb a kívánt cikkeket másolatban megkérni, mint a folyóiratot megrendelni. Ám ha – népgazdasági szinten – a könyvtárközi kölcsönzésnek a megküldőnél jelentkező költségeit is

1. táblázat

A kölcsönző és kölcsönkérő könyvtárak könyvtárközi kölcsönzési költségeinek összehasonlítása

Kölcsönkérő könyvtár	\$	Kölcsönző könyvtár	\$
Folyóiratonkénti állandó költség		Változó költség használatonként	
Évi előfizetési díj	37,72	Könyvtárközi kölcs.	8,4
Beszerzés (új folyóirat)	95,91		
Évi fenntartás (érkeztetés, kötetetés, katalógus-gondozás stb.)	31,92		
Raktározás	6,00		
Selejtezés	0,90		
Változó költségek használatonként			
Belső használat és körözés	2,00		
Könyvtárközi kölcsönzés	11,6		

figyelembe vesszük, már csak 4-nél kevesebb használat esetén érdemes az előfizetés törlését ajánlani. Mivel pedig az azonnali és eredetiben való használat lehetősége a kutatónak pénzben nehezen kifejezhető, de gazdaságilag releváns előnnyel járna az átkölcsönzéshez képest, továbbá mert a könyvtárak átkölcsönzésre való berendezkedése az áremelkedés egyik tényezőjévé válik, a gazdaságos megrendelés küszöbét valahol 0 és 2 használat közt lehet valószínűleg keresni. Más diszciplínák esetén, ahol az előfizetési díjak alacsonyabbak, nyilván még óvatosabban kell az alternatívák közt választani.

2. táblázat

A folyóiratok használatának költségei a használat mennyisége szerint

Használat	Folyóiratok száma	Összes használat	Összes költség \$	Használat szerinti költség \$
0	49	0	3 750	-
1	86	86	6 754	78,50
2	84	168	6 765	40,30
3	77	231	6 320	27,40
4	67	268	5 664	21,10
5	63	315	5 452	17,30
6	58	348	5 135	14,80
7	53	371	4 799	12,90
8	48	384	4 442	11,60
9	44	396	4 160	10,50
10	41	410	3 958	9,60
10	975	38 601	151 829	3,90
Összesen	1 645	41 578	209 028	5,00

* Használat alatt olvasás értendő.

Ha az üzemeltetés gazdaságossága szempontjából optimális intézményméreteket (típusonként és egyedi esetekre nézve) sikerül meghatározni, talán a legfontosabb lépést tettük meg egy-egy egész könyvtári rendszer optimalizálása felé. Hazai könyvtárügyi vitáinkban e probléma eddig többnyire leegyszerűsítve, az elaprózottság bírálata során jelentkezett, sőt, a közgondolkodás síkján talán meg is oldódott. Hisz a termelékenyebb nagyüzem fölényéről a laikus közönség is bőségesen meggyőződhet közvetlen tapasztalatai és tömegkommunikációs értesülései alapján. Ám hogy a közfelfogás ellenére *semmi lényeges előrehaladás nem történt az intézményméretek optimalizálása terén*, az nemcsak olyan külső tényezőkön múlt, mint az Ikarus gyár elzárkózása könyvautóbuszok kis szériában való gyártása elől, vagy az, hogy a gazdaságosság követelménye nem lépett fel a maihoz hasonló parancsoló szigorral, hanem minden bizonnyal azon is, hogy a fenntartóknak nem tudtunk volna tudományosan megalapozott mutatókat, irányelveket ajánlani a feladatokkal arányos könyvtárméretek meghatározásához. Ehhez ad segítséget M. D. COOPER cikke [4], amelynek már a címéből kitűnik, hogy sokkal előbbre az Egyesült Államokban sem tartanak a probléma felvetésénél.

A megoldások önálló keresésének figyelmét azonban a fogalmak tisztázása, hipotézisek felvetése és módszerek kipróbálása stádiumában ez a „nem sok” is megérdemli. Mindenekelőtt *a tényezők sokaságát kell számba venni*, amelyek komplexuma (pl. kötettség, forgalom, ellátandó népesség, gyarapodás, személyzet, épület stb.) vagy amelyek közül az egy-két legfontosabb (pl. kötettség, személyzet) szolgálhat alapul valamely cél szempontjából a dimenziók mérésére.

Maga a mérés viszonylag egyszerű: az összes (a megfelelő rész-) költségeket el kell osztani a döntő outputtal, s szembeállítani az adott dimenziót kifejező adat(ok)kal. Megfelelő számú mérési eredmény összevetése aztán megmutatja, hogy az alapul vett outputot a nagyság-skála mely pontjain lehetett elérni. A problémák ott sűrűsödnek, amikor az adatokat az output létrehozásában részt vevő tényezők szempontjából értelmezzük (van-e letéti raktári lehetőség, katalógus lezárása, részvétel számítógépes hálózatban, gyűjtőköri együttműködés, a személyzet munkamegosztása, színvonal, bürokratizálódás, a működés komplexitása, az épület elhelyezkedése a campuson és egyéb adottságai, pszichológiai és szociológiai tényezők stb.), mivel a nagyságrendek gazdaságosságát kifejező meztelen adatok ily értelmezés híján nem segítenek, hanem inkább félrevezetnek a tervezést.

Az interpretálásnál számba vett tényezők természetesen maguk is differenciáltnan vizsgálandók. Pl. egy nagy teljesítményű gépi felszerelés, amelynek a kapacitása részben kihasználatlan, csak a kihasználás adataival együtt ítéltető meg a gazdaságosság szempontjából.

Hasonló mennyiségi küszöbei, csomópontjai vannak a munkamegosztásbeli differenciálás gazdaságosságának, egészen addig, hogy bizonyos nagyságrenden és minőségi követelményszinten túl már az output bérvonzata nem csökken, hanem nő. Hasonló okok miatt reális (bár adatokkal még kellően alá nem támasztható) COOPER hipotézise, miszerint a nagyságskála gazdaságosságát valószínűleg ábrázolni lehet a költség/output koordináta-görbéivel, amelyek is háromfélék lehetnek: *U alakúak*, az *L alakhoz* vagy az *egyenes vonalhoz közelítők* – a mérés típusaitól függően.

Az utóbbiak ismét lehetnek az outputot feltüntető x tengellyel párhuzamosak, vagy az y (költség-) tengely egy magasabb értékétől a 0 fele tartók. *U* alakú a költség/output görbe, midőn a nagyságskála bizonyos pontjái a gazdaságosság növekszik, azon túl csökken. *L* vonalú, ha a gazdaságosság csak egy bizonyos nagyságrendig nő, vízszintes, ha a nagyságskála minden pontján megegyezik a teljesítmény (pl. a kis- és nagyüzemi személyzet forgalom-outputja esetén), egyenletesen lejtő vonal bizonyos technikák összehasonlításánál képzelhető el.

A nálunk is esedékes ökonometriai tanulmányok során – főleg az alkalmazott matematikai módszer kedvéért – érdemes figyelembe venni a COOPER által ismertetett, a kaliforniai public libraryk körében 1974/75-re és 1975/76-ra vonatkozólag végzett felmérést. Ennek tanulságai különben – pl. az, hogy szoros korreláció mutatkozik az összkiadás és a kötetgyarapodás, továbbá a forgalom s a megváltozott referenzkérdések mennyisége közt, vagy hogy a gazdaságosság dolgában kis és nagy intézmények közt nem volt különbség – meglehetősen triviálisak.

Y. M. BRAUNSTEIN a használó szempontjából veti fel a könyvtári információ hasznát és költségét [5]. A legizgalmasabb (s persze a legnehezebb) terepre, az információ gazdasági hasznának elemzésére a tudományban, a termelésben, a kereskedelemben, azonban ő sem merészkedik. Beéri az információszerzésre fordítandó idő különböző összetevőinek problémásításával, s az olvasó időegységnyi jövedelmét veszi a költségszámítás alapjául. Írása így is alapvető jelentőségű egy dialektikus könyvtárgazdaság megépítése szempontjából, hisz a magában véve legolcsóbban üzemelő könyvtár is drága lehet, ha a nagy forgalom miatt az olvasóknak egymást kell kivárniuk, vagy ha az ott rendelkezésre álló információ nem elég szakszerű vagy megbízható.

A könyvtárhasználat ingyenessége sokszor épp a legmagasabb jövedelmű, az információt gazdaságilag optimálisan hasznosító sajátképpen olvasóréteg rovására válik okává a gyűjtemények túlhasználatának. Ha nem is kérdőjelezi meg általában az ingyenesség elvét, a legkomolyabb formában ajánlja annak megfontolását, *ne vezessenek-e be a könyvtárak diszkriminációs használati díjakat*.

Javaslatát azzal egészítenénk ki, hogy a nem sajátképpen olvasót elterelő használati díj mellett olyan típusú térítés bevezetésén is gondolkodni kellene, amelyben az információ mint termelőerő, mint piacutatás, mint költséges kísérletek megtakarítása kifejeződik. Nép-gazdasági és könyvtárpolitikai szinten egyaránt haszonnal megtérülne, ha államunk (minisztertanácsi szinten, vagy az MTA, az OMFB és a Művelődési Minisztérium pénzügyi összefogásával) nagyvonalúan gondoskodnék a szakirodalmi és nem-hagyományos információforrások beszerzéséről, a megfelelő nagy nyilvános tudományos könyvtárakba való telepítéséről, s e könyvtárakban az információs szolgálat megerősítéséről. Az ilyen információs bázishoz képest szegényes lenne minden autarkiaira berendezkedő üzemi-vállalati könyvtári-információs egység: tehát szükségképpen mindinkább csak közvetítésre és a legintenzívebben használt specifikus anyag közügyben tartására lehetne őket felhasználni.

Hipotézisünk szerint a vállalatoknak kevesebbe kerül optimális információért térítési díjat fizetni, mint a hiányos információ kedvéért autarkiaira berendezkedni. Ugyancsak feltételezzük, hogy a térítési díjakból összegeződnek az a megemelt költség, amelyet az állam az információs rendszer megerősítésére előlegez, továbbá a vállalatok itt-ott ma is megvalósuló könyvtári hozzájárulása (Miskolc, Debrecen) elveszteni eredeti jellegét, s a piaci mechanizmus erőinek engedelmeskedve, a gazdasági szabályozó funkcióját is felöltene a könyvtári-információs rendszerben.

Könyvtárpolitikai tanulsága BRAUNSTEIN cikkének az a tapasztalat, hogy *a felhasználó időráfordítási és egyéb költségei fordított arányban állnak az igénybe vett könyvtári-információs szervezet komplexitásával*. A néha még ma is föllobbanó dokumentáció kontra könyvtár vitákban e tapasztalat perdöntő jelentőségű. A folyóirat-előfizetési példány-dogmát dönti halomra az a felmérés, amelyet BRAUNSTEIN a Massachusetts Institute of Technology 229 fizikai folyóiratának használatára vonatkozólag ismertet. A 8 legnépszerűbb folyóirat volt a használat 47,9%-ának tárgya, a folyóiratok 37,3%-át pedig egyáltalán nem használták. A leggyakrabban használt, 2 példányban járatott folyóiratok használatának marginális költsége nem érte el az egy példányban járatottak 5%-át.

M. A. DRAKE és H. O. OLSEN a könyvtári innováció gazdaságosságáról szóló cikkéről [6] szóló sorainkat legszívesebben kövérrel szednénk. Az a néhány adat, amelyből a szerzőpár kiindul, meghazudtolva a visszafogott címet, *a könyvtári innovációt mint a könyvtár gazdasági létfeltételeinek egyetlen biztosítékát tünteti fel*. Azoknak az árúknak és szolgáltatásoknak az ára, amelyekre az egyetemeknek működésükhöz szükségük van, 1967 óta 101,3%-kal emelkedett. Ezen belül a folyóiratok 210,9, a könyvek 165,7%-kal lettek drágábbak. A gazdasági prognózis távlatilag is csak súlyosbodást

ígér: az állami bevételek csökkenését, az egyetemek fenntartására fordítható pénzek további apadását, ezen belül a könyvtári költségvetést nagyobb arányban sújtó szükségintézkedéseket. Ugyanakkor az egyetemek könyvtári információszükséglete nem csökken, hanem növekszik, mégpedig olyan irányban, hogy a könyvtár által szolgáltatott információ a maga teljességével, megbízhatóságával s a kutatott tények, tartalmak prezentálásáig menő mélyrehatolásával ugyancsak gazdasági szorítók közt őrlődő kutatót tehermentesíteni tudja a személyes irodalomkutatás jelentős része alól. Egy másik adatsor azt valószínűsíti, hogy a *computer hardware* belátható időn belül a legtöbb könyvtár számára beszerezhetővé válik. Előrejelzések szerint a következő évtizedben évi 25%-kal csökken majd a computer logika, 40%-kal a computer memória, és 11%-kal a távközlés (dokumentumok telefacsimile közvetítése, elektronikus távközlés) költsége. Ilyen körülmények közt a könyvtár a belső erőforrások hatékonyságát fokozó, a személyzeti s az olvasói munka termelékenységét növelő innovációs stratégiák alkalmazására kényszerül.

Mint szerzőink hangsúlyozzák, az innováció nem technikai, hanem szociális és gazdasági fogalom, s a változásnak „az emberek mint termelők és fogyasztók, mint állampolgárok, mint diákok és tanárok magatartására” s a gazdasági környezetre is ki kell terjednie. Ily széles összefüggések érdemi áttekintésére — persze — nem vállalkoznak, csupán a számítógépes és a kommunikációs beruházások ama következményét hangsúlyozzák, hogy általuk lehetővé válik interaktív számítógépes hálózatok szervezése, ezeken belül a beszerzéseknek egyes művekig menő összeegyvetése, a munkaigényes könyvtári műveletek automatizálása, a könyvtárközi kölcsönzésben a negatív időtényező csökkentése, a munkának az egyes intézményeken belüli újraelosztása, a minőségi információhoz szükséges specialisták számának növelése céljából.

Adósok maradnak azonban a számítógépes erőfeszítések gazdasági vonzatának (pl. a hagyományos üzemmód költségével való összehasonlításának, a beruházások nagyságának) ismertetésével. Maguk is panaszoznak a tapasztalatokról szóló beszámolók hiányát, bár e tapasztalatok egyes esetekben — mint mondják — éppenséggel „drámaiak”. Pl. azt az M3-as számítógép szériát, amelyre a Princeton University Library forgalmát alapozni próbálta, ki kellett vonni a forgalomból, mert csődöt mondott. (Tegyük e mellé az illetékestől kapott saját szóbeli információt, miszerint a magánvállalkozásból létrejött OCLC-vel párbeszédés üzemmódban működő Ohio College Library katalogizálási költségei semmit sem csökkentek a hagyományoshoz képest, s olyan magasabb képesítésű munkatársakat kellett leültetni a video display mellé, akik korábban felső fokú könyvtári munkát végeztek.)

Mindamellettt egyetértünk a szerzők által javasolt innovációs modellel, mely szerint az autarkia törekvő

gyűjtéssel szemben *hovatovább az információra és a közvetítésre tevődik át a tevékenység súlypontja*, s a könyvtárhasználat mind nagyobb mértékben az olvasó öntevékenységét, korszerű információs tájékozottságát feltételezi. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a belső erőforrások hatékonyabb felhasználását célzó innováció a rendszer egészét érintő *országos intézkedések nélkül kudarcra van ítélve*. Hazai viszonylatban pl. egyetlen lépést sem lehet tenni a gyűjtésről az információ felé történő súlypont áthelyezés irányában, amíg hiányoznak a külföldi irodalmat kellő teljességgel gyűjtő báziskönyvtárak, s amíg a keretek a legfontosabb referenz művek beszerzéséhez sem elegendők. A költségvetés merev rovatrendje pedig országos pénzügyi reformért kiált. Míg ez meg nem történik, csupán állampolgári érdemül dicsérendő minden megtakarítás, de az automatizálással megtakarítható munkabér nem vihető át se az irodalombeszerzésre, se a megfelelő technikai üzemeltetésére.

M. B. LINE, a British Library Lending Division főigazgatója, személyes hitelű esszével zárja a cikksorozatot [7]. Új elméleti tételt vagy empirikus adatot nem fűz az eddigiekhez. Mégis, két példasorral meggyőzően érzékelteti, hogy *proximus ardet Ucalegon*. Egy ironikus példasorban a könyvtárigazgatók típusait vonultatja fel, akik is szólamszerűen általában tiszteletben tartják a gazdaságosság elvét (sőt: egyesek egyoldalú ökonomizmusa az ellenkező végletbe csap át, s elsorvasztja a könyvtári lényegét), de olyat, aki a könyvtár lényegének, mozgástörvényeinek mélyebb megértéséből s a társadalmi fejlődéssel egybehangzó tendenciából lenne képes kibontakoztatni a hatékony és gazdaságos gyakorlatot, egyszerűen nem ismer. Ha a típusok egyikében-másikában mi, magyarországi könyvtárosok is magunkra ismerünk, ne enyhítő körülményt próbáljunk kovácsolni a fejlettebb viszonyok közt is meglevő negatívumból, hanem fogadjuk el saját viszonyaink bírálataként.

A másik adatsor sokkoló hatású. Csak úgy kapásból áttekinti a hagyományos könyvtári működés azon tényezőit, amelyek a tartósan ígérkező gazdasági nehézségek közt — de a könyvtárak korszerű működésmódját s a változó információs szükségleteket is figyelembe véve — vagy nem szükségesek, vagy nem lehetségesek már. Kétségbe vonja pl. az éppen most reformált, nagy akribiát és tüzetességet kívánó katalógusbeli leírások értelmét, sőt, bizonyos rendezési, használati feltételek közt egyáltalán a katalógus szükségességét. Az egyetemi könyvtár jövőbe mutató modelljét a kommunikáció, az oktatásba és kutatásba szervülő információ elsőbbségében, a gyűjtésnek az országos és nemzetközi rendszerhez alkalmazkodó visszafogásában látja. Belső katalógusok helyett külső adatbázisok igénybevételét javasolja. Tárgyi kereső elemként a munkaigényes tárgyszó helyett a dokumentumok címében feltüntetett tárgyi címszavak felhasználását, sőt az önálló feltárás bibliográfiákkal való helyettesítését ajánlja. A durvább szelekció éppoly haté-

